

Förväntad skyldighet eller frivillig extrauppgift?

Opponenters avhandlingsrecensioner i *Historisk tidskrift*

MARTIN DACKLING*

Lunds universitet

I redaktörsordet till *Historisk tidskrift* 2018:3 tar Bo Eriksson upp frågan om dagens opponenter är för snälla i samband med disputationer och recensioner.¹ Om disputationsakternas utformning och genomförande kan mycket sägas och att en sådan diskussion förs i *Historisk tidskrift* är på sin plats. Ansvar för disputationerna ligger dock väsentligen utanför tidskriftens domäner. Detsamma kan inte sägas om de avhandlingsrecensioner som opponenter av tradition författar och publicerar i *Historisk tidskrift*. Genom dessa sprids information om avhandlingens genomförande och resultat utanför den begränsade skara som haft möjlighet att närvara vid disputationsakten. Den vetenskapliga granskningen av doktorsavhandlingar utgör en process med slutseminarium eller grönläsning som viktiga moment och där själva disputationsakten utgör kulmen. Avhandlingsrecensionen kan ses som disputationens definitiva slutpunkt, den offentliga granskningens final. Att dessa texter publiceras i just *Historisk tidskrift* har därför en djupare mening. I idealfallet bidrar recensionerna till en nödvändig och fortlöpande diskussion om vad som utgör god historisk vetenskap och vilka krav som kan ställas på sådan. Det handlar således om ett ständigt arbete med att fastställa vad som, med två ofta nyttjade begrepp, utgör ämnets minimikrav och vad som kan sägas vara dess optimumnormer.²

Vid samtal med kollegor från olika lärosäten framträder i dag ofta

* Fil. dr i historia

1. Bo Eriksson, "Redaktören har ordet: För snälla disputationer?", *Historisk tidskrift* 138:3 (2018) s. 381–382.

2. Se exempelvis Cecilia Trenter, *Granskningens retorik och historisk vetenskap: Kognitiv identitet i recensioner i dansk historisk tidskrift, norsk historisk tidskrift och svensk historisk tidskrift 1965–1990* (Uppsala 1999) s. 34–36, 102–107.

uppfattningen att avhandlingar ska recenserar i *Historisk tidskrift* och att detta i regel också görs. Sådana recensioner har en lång historia, men deras betydelse för tidskriften har varierat. När Lars M. Andersson tillträdde som redaktör 2002 inskräppte han målsättningen att samtliga avhandlingar i ämnena historia och ekonomisk historia skulle recenserar i *Historisk tidskrift* av respektive opponert.³ Till följd av den ökade ambitionsnivån och medelst starka påstötningar gentemot opponenter ökade andelen recenserade avhandlingar, från drygt 50 procent vid sekelskiftet 2000 till cirka 80 procent några år senare. Ett påtagligt exempel på ansträngningarna är det exceptionella numret 2004:4, som rymde inte mindre än 41 (!) opponertrecensioner. Andersson uttryckte då förhoppningen att åtminstone 80 procent av de svenska avhandlingarna framöver skulle recenserar.⁴

Anderssons efterträdare Jonas Nordin anslöt till samma uppfattning vid sitt tillträde 2006. Han konstaterade att recensionerna låg väl i aktualitet men att en fortsatt hög nivå krävde att opponenter utan större dröjsmål sände sina texter till redaktionen. Eftersom disputationstakten i historia väntades plana ut var ambitionen fortsatt att samtliga avhandlingar skulle recenserar.⁵

Hur ser det då ut i dag? För att kasta ljus över ämnet har jag undersökt om och när svenska avhandlingar i historia och ekonomisk historia recenserats. Urvalet har varit avhandlingar framlagda 2013–2017 och utgångspunkt har tagits i dels en sammanställning över avhandlingar i historieämnet som Erik Wångmar och Malin Lennartsson presenterat i en studie om historikers källanvändning, dels uppgifter om avhandlingar i ekonomisk historia från respektive lärosätes hemsida.⁶ Ett alternativ

3. Lars M. Andersson, "Redaktören har ordet", *Historisk tidskrift* 122:3 (2002) s. 405–406.

4. Lars M. Andersson, "Redaktören har ordet", *Historisk tidskrift* 124:4 (2004) s. 557–559.

5. Jonas Nordin, "Redaktören har ordet", *Historisk tidskrift* 126:1 (2006) s. 1–2.

6. Erik Wångmar & Malin Lennartsson, *Historikerna och källorna: Om användning av otryckt källmaterial i doktorsavhandlingar och examensarbeten i historia* (Malmö 2017). Studien går fram till 2015, men i ett paper till historikermötet 2019 presenterades uppgifter fram till och med 2018. Utifrån denna har Erik Wångmar haft vänligheten att förse mig med en förteckning över framlagda avhandlingar i historia 2016 och 2017, för vilket jag är mycket tacksam. Uppgifter om avhandlingar i ekonomisk historia har hämtats från följande sidor: Lunds universitet, <<https://lup.lub.lu.se/search/search/publication?q=documentType+exact+thesis&q=department+exact+v1000022&q=documentSubtype%3Ddoccomp+OR+docmon&sort=year.desc&limit=10>> (10/6 2019); Göteborgs universitet, <<https://es.handels.gu.se/avdelningar/avdelningen-for-ekonomisk-historia/forskning/forskarutbildning/doktorsavhandlingar/doktorsavhandlingar-2008--gothenburg-studies-in-economic-history>> (10/6 2019); Stockholms universitet, <<http://su.diva-portal.org/smash/resultList.jsf?aq2=%5B%5>

hade varit att ta sin utgångspunkt i de uppgifter om framlagda avhandlingar som sedan några år regelbundet rapporteras i *Historisk tidskrift* under rubriken "Nytt om historisk forskning". Vid en kontroll framgår emellertid att flera avhandlingar aldrig blivit uppräknade i denna nyhetsrapportering, varför ett annat tillvägagångssätt valts.⁷ I tabell 1 framgår andelen recenserade avhandlingar per år.

TABELL 1. *Avhandlingsrecensioner* i *Historisk tidskrift* 2013–2019.

År	2013	2014	2015	2016	2017	2013–2017
Försvrade avhandlingar	26	33	37	36	41	173
Recenserade i HT	10	14	18	18	16	76
Andel recenserade verk	38%	42%	49%	50%	39%	44%

Källor: Försvrade avhandlingar enligt källor i not 6, samt *Historisk tidskrift* 2013:1–2019:4.

Som framgår är det i dag långtifrån alla avhandlingsförfattare som får se sitt verk recenserat i *Historisk tidskrift*. Andelen varierar en del mellan åren, men når sammantaget inte högre än 44 procent för de fem åren. Underlaget är inte stort och kan därför inte delas upp i så många undergrupper, men några mönster framträder. Under de fem åren har knappt var fjärde avhandling i ekonomisk historia recenserats, mot varannan inom historieämnet. Ungefär samma förhållande finns om en uppdelning görs utifrån om avhandlingen skrivits på engelska eller svenska, vilket till stor del förklaras av att avhandlingar i ekonomisk historia

B%7B%22organisationId%22%3A%22880001%22%2C%22organisationId-Xtra%22%3Atrue%7D%2C%7B%22publicationTypeCode%22%3A%5B%22monographDoctoralThesis%22%2C%22comprehensiveDoctoralThesis%22%5D%7D%5D%5D&af=%5B%5D&searchType=RESEARCH&sortOrder2=title_sort_asc&query=&language=sv&aq=%5B%5B%5D%5D&sf=all&aqe=%5B%5D&sortOrder=dateIssued_sort_desc&onlyFullText=false&noOfRows=50&dswid=-4237> (10/6 2019); Uppsala universitet, <<https://www.ekhist.uu.se/forskarutbildning/publicerade-avhandlingar>> (10/6 2019); samt Umeå universitet, <http://umu.diva-portal.org/smash/resultList.jsf?dswid=-5702&af=%5B%22publicationTypeCode%3AmonographDoctoralThesis%22%5D&p=1&fs=true&language=sv&searchType=SIMPLE&query=&aq=%5B%5B%7B%22categoryId%22%3A%2211741%22%7D%5D%5D&aq2=%5B%5B%5D%5D&aqe=%5B%5D&noOfRows=50&sortOrder=dateIssued_sort_desc&sortOrder2=dateIssued_sort_desc&onlyFullText=false&sf=all> (5/9 2019).

7. Totalt saknas 14 avhandlingar framlagda 2013–2017, ett bortfall om knappt tio procent. Bristen är inte systematisk utan innefattar avhandlingar från olika lärosäten och inom såväl historia som ekonomisk historia. Bakgrunden är sannolikt att uppgifterna inhämtas från en kontaktperson vid varje institution/motsvarande, vilket gör att fel av olika skäl kan uppstå. Det är dock särskilt olyckligt när det innebär att förteckningen över godkända avhandlingar blir ofullständig.

mer regelmässigt är skrivna på engelska. Störst chans att bli recenserad hade en avhandling från Uppsala universitet (69 procent), medan ingen av de två framlagda avhandlingarna vid Mittuniversitetet blev recenserade. Recensionernas aktualitet får anses vara förhållandevis god. Lite drygt hälften införs inom ett år från disputation och knappt 80 procent inom 1,5 år.⁸

Utgör dagens låga andel recenserade avhandlingar något nytt? Det finns faktiskt tecken på det. I tabell 2 återges vilken plats avhandlingsrecensioner haft i respektive årgång av *Historisk tidskrift* sedan 2005. Här framträder en brytpunkt runt 2013. Dessförinnan upptogs, med undantag för 2010, regelmässigt mer än 20 avhandlingsrecensioner. Efter 2012 har de aldrig nått upp till samma siffra. Avhandlingsrecensionernas totala utrymme inom en årgång förefaller också ha sjunkit vid samma tid. Det kan tilläggas att detta mönster inte beror på att recensionernas omfattning förändrats nämnvärt; den typiska recensionen har under hela denna period omfattat sex till sju trycksidor.

TABELL 2. *Avhandlingsrecensioners utrymme i Historisk tidskrift 2005–2018.*

År	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Antal recensioner	30	45	31	25	22	19	23	23	14	14	11	15	19	18
Sidantal	215	245	215	151	131	131	166	159	101	105	70	95	122	125
Andel av årgången	27	28	25	19	16	16	20	21	13	13	9	12	16	16

Källa: *Historisk tidskrift* 2005:1–2018:4.

Av denna korta genomgång torde det stå klart att avhandlingsrecensionernas ställning i *Historisk tidskrift* tydligt har försvagats de senaste åren. Andelen recenserade avhandlingar når i dag bara drygt halvvägs till det mål om 80 procent som torgfördes för ett drygt decennium sedan. Detta har skett samtidigt som antalet framlagda avhandlingar snarast minskat.⁹ En tänkbar förklaring till den sjunkande trenden skulle kunna vara att en starkare internationalisering medför att recensionerna i stäl-

8. Ungefär var sjunde recension dröjer dock minst två år, i vissa fall över tre. Siffrorna i tabell 1 kan således komma att öka något, men det påverkar inte det övergripande resultatet.

9. Åren 1999–2003 lades i snitt 43 avhandlingar om året fram, vilket kan jämföras med 35 för perioden 2013–2017, se Andersson (2004) s. 559.

let riktas mot en internationell tidskrift.¹⁰ Det kan säkert stämma i enstaka fall, men en översiktlig sökning ger inget stöd för att opponenter börjat välja bort *Historisk tidskrift* för andra tidskrifter. Det förklarar dessutom inte varför också svenskspråkiga avhandlingar alltmer sällan recenseras. Det behöver över huvud taget inte finnas någon motsättning mellan en strävan att nå ut internationellt och att recensera i *Historisk tidskrift* – ett verk kan som bekant recenseras i flera tidskrifter.

Det är uppenbart att allt fler opponenter ser avhandlingsrecensionen som ett frivilligt extrauppdrag snarare än en förväntad skyldighet. En avtagande trend riskerar dessutom på sikt sänka motivationen hos framtida opponenter. För den nyblivne doktorn kan en utdragen och ofta fruktlös väntan på avhandlingens eftermäle göra det svårt att mentalt lämna avhandlingsarbetet. Situationen är problematisk för historikermiljön i stort och det av åtminstone tre skäl. Ett rör förändringar i högskolelandskapet. Historikermiljön har de senaste åren blivit alltmer diversifierad och det går nu att disputera i historia och ekonomisk historia vid ett relativt stort antal institutioner eller avdelningar.¹¹ Till följd av organisatoriska förändringar inom lärosäten har också flera tidigare självständiga institutioner uppgått i större enheter. Att historikernas kontaktytor gentemot andra discipliner därmed ökat ska givetvis inte ses som negativt, men en följd av detta är att tidigare naturliga arenor för inomdisciplinära diskussioner inte alltid existerar längre. I ett sådant perspektiv kan det snarast finnas ett ökat behov av att diskutera ämnets särart och vad som är specifikt för vår disciplin. Här har avhandlingsrecensioner rimligtvis fortsatt en viktig plats att fylla.

Ett andra skäl rör digitalisering. Utvecklingen det senaste decenniet har inneburit att de allra flesta avhandlingar i dag publiceras digitalt och fritt tillgängligt redan vid spikningen. Historisk forskning är tillgänglig för alla och envar på ett helt annat sätt än tidigare, men med den ökade

10. Om internationalisering av forskarutbildningen, se Mari Eyice & Charlotta Forss, "Avhandlingar och internationalisering", *Historisk tidskrift* 139:2 (2019) s. 312–324.

11. Som jämförelse kan sägas att antalet lärosäten med examensrätt i historia ökat dramatiskt, från sju i början av 2000-talet till dagens tolv. Se *Granskning av utbildningarna i historia*, Högskoleverkets rapport 2008:47R <<https://www.uka.se/download/18.12f25798156a345894e29ec/1487841884161/0847R.pdf>> (29/8 2019), samt *Bedömargruppens yttrande över utvärdering av utbildning på forskarnivå inom historia*, UKÄ, 2018 <https://www.uka.se/sitevision/proxy/kvalitet--examenstillstand/resultat-fran-granskningarna-hogskolekollen/hogskolekollen.html/svid12_794df901621e65b329c27f/427238778/files/1826228/1380504/ytrande-historia.pdf> (29/8 2019).

tillgängligheten följer krav på kritisk granskning. Om vetenskapliga texter finns åtkomliga redan innan disputationen ökar därför vikten av att också granskningen av forskningen tillgängliggörs bortom auditoriet vid disputationsakten. Det tredje skälet rör förväntningar och rykten. Bo Eriksson frågar i sitt inlägg, utifrån en diskussion i redaktionsrådet, om dagens avhandlingsrecensioner blivit för artiga och om opponenter drar sig för att föra fram kritik. Frågan är viktig i sig, men får ytterligare en dimension av den låga andelen recensioner. Givet att många ännu uppfattar recensionerna som regel kan uteblivna granskningar väcka frågor. Är dagens eventuella mjäkighet en följd av att mer kritiska opponenter väljer att inte skriva recensioner? Blotta misstanken föder rykten.

Det finns således goda skäl för *Historisk tidskrift* att ta denna diskussion vidare. Bör ambitionen att alla avhandlingarna ska recenserars i *Historisk tidskrift* ligga kvar? Ska ambitionsnivån vara densamma för ekonomisk historia? Bör det alltid vara opponenter som recenserar, eller går det i vissa fall att tänka sig att exempelvis en betygsnämndsledamot fullgör uppdraget? Publiceringsformen kan också diskuteras – bör recensioner ingå i varje nummer eller vinner de på att samlas ihop? Förutom policyfrågor krävs givetvis åtgärder. I dag ligger ansvaret för att uppmana och påminna opponenter om att recensera avhandlingar på *Historisk tidskrifts* lokalredaktörer. Utöver de uppgifter som förs in i tidskriftens avdelning "Nytt om historisk forskning" saknas övergripande uppgifter om aktuella disputationer och vilka avhandlingar som således inom en nära framtid borde recenserars. Det kan naturligtvis inte vara ett heltidsarbete för redaktionen att jaga opponenter, men skarpere instrument för påminnelser inom rimlighetens ramar borde inte vara en omöjlighet. I slutändan ska dock även sägas att detta inte enbart är en fråga för *Historisk tidskrift*. En fortlöpande diskussion om vad som utgör god historisk vetenskap är viktig för oss alla.